

בעיית מבנהו של ספר קהלת

מאת

מרדכי זר-כבוד

כשם שחלוקות דעות חוקרי קהלת לגבי תוכנו של הספר כך הן מפולגות לגבי צורתו הספרותית. הבעייה היא כפולה: א) אם נתחבר במקורו במשקל שירי, בחרוזים המתחלקים לצלעות שוות במקצבן; ב) אם אפשר למצוא בספר מבנה אחיד, לפי תוכנית קבועה מראש, שכל חלקיו תואמים אליה — או שהספר כולו הוא קובץ של רשימות, ויודיים ופתגמים שנסדרו זה ליד זה באופן מקרי בלבד.

כאן נדון רק בשאלה השניה לפי מבחר הדעות של ראשונים ואחרונים. חז"ל שלא טפלו במפורש בצד הספרותי של הספר — הביעו את דעתם רק דרך אגב. במדרש קהלת רבה לפרק א' פסוק יב. כתוב: "אני קהלת וכו' — אמר ר' שמואל בר יצחק¹. זה (הקטע) היה ראוי להכתב ולהיות תחילת הספר, ולמה נכתב כאן? אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה"². הרי שלא ראו בספר קהלת מבנה מכוון, כשם שלא ראו זאת בספרים אחרים. עקרון זה הובע בחריפות על ידי רבי: "הרבה פרשיות סמוכות זו לזו — ורחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב"³. אף פעם איננו מוצאים במדרש קהלת השאלה, למה נסמכה פרשה זו לחברתה, ואפילו על הקשר בין פסוק לפסוק לא עמדו אלא כל פסוק נדרש לעצמו. לעומת זה ניסה רש"י לשים לב במידה מסויימת לסדר המקראות בפסקה⁴, ויותר מזה השתדל ראב"ע למצוא קשר ענייני בין פסוק לפסוק ולפעמים גם בין פסקה לחברתה⁵.

1 אמורא בדור השלישי.

2 מאמר זה מקורו במדרש התנאים, ר' מכילתא דר' ישמעאל (מהר" האראוויטץ—רבינ).

מסכת דויה (בשלח) פרשה ז', והוא חוזר בתלמוד ובמדרש.

3 ספרי פ' בלק; הוא חולק שם על ר' עקיבא שהיה דורש סמוכין.

4 השוהה ד', יב; ז', ז, כא.

5 זה הפסוק דבק עם הבא אחריו (א/יג); גם זה הפסוק ... דבק בראשונים (ז', א); אחר שהזכיר ... אמר (ז', ד); אלה הפסוקים (ג', יב—טו) דבקים; מתחילת זה הפסוק (ח', יד) עד פסוק "גם זו" (ט', יב) הם ששה עשר פסוקים בעניין אחד דבקים (כלומר: פסקה אחת), הוא הדין לחיבור פסקאות:

כאשר השלים לבאר (פסקה הקודמת) ... הזכיר וכו' (ח', יג); כאשר השלים לצוות וכו' (בפסקה הקודמת) שם להורות וכו' (ה', ח); בעבור שאמר ... חזר לבאר ... (ז', יט); כאשר השלים ... שב להזהירו ... (ח', ב); וזה העניין דבק עם ... (ח', ט); בעבור שאמר ... אמר הפך הדבר וכו' (ט', יג); בעבור שהזכיר למעלה ... שב להזהיר (י', ד); כאשר הזכיר ... אמר ... (י', טז).

מרדכי זר-כבוד

[2]

בזה הוא דומה לפירוש רס"ג⁶, אלא שהלה הרחיק ממנו במאמציו לקשר גם בין הפסקאות, מתוך הנחתו שכל הספר הוא מיקשה אחת, וזה לשונו: "ראה לאסוף המאמרים המפורזים ולגלות כוחן לנוכח המעיין, כדי שיהיו יסוד ומורה לתלמיד ואור ליאור בו" וכו'.

מגמה זו לפרש את ספר קהלת כאחדות רצופה ומתוכננת, בולטת בפרשנות הפילוסופית בדרך האליגוריה, כמו של ר' יצחק עראמה, ספורנו וכד'. ר"י עראמה בפירושו על קהלת⁷ מדגיש מבנהו המתוכנן של הספר ואומר: "זה מחייב שיסודר בתכלית ההזהר בדבריו מן הסתירה והכפל והמותר ובעוצם השמירה והזריזות וקישור חלקיו" וכו'. הוא רואה בו שרשרת עניינים ובה שבע חוליות:

א', א—יא, הגזרה הקצרה המוחלטת כנגד כל העניינים המדומים;
א', יב — ג', ה, מציאות האדם ותכלית כל פעולותיו מצד המעשים עצמם;
ג', ט — ד', ה, בהניח הדעת האמיתי והראיות השכליות המחזקות אותן;
ד', ט — ט', ו, יאריך בו התוכחה מעולה עם זה הכוח השכלי;
ט' — י"א, ה, תעבור התוכחה עם הכוח השני והוא כוח המתעורר;
י"א, ט — י"ב, ה, בהרבות תוכחה ומוסר לאדם מצד כוח החומרי;
י"ב, ט — י"ד, הוא החלק הקטן, בו יחתום בהודעת כוונת המחבר בזה החיבור. ברור שכל המבנה הזה מבוסס על רעיונות שהוכנסו לספר תוך התעלמות מן פשוטו של מקרא, והיא דרך כל הפרשנים ההולכים בשיטה זאת.

בדרך זו הלך גם ר"מ מגדלסון. את פירושו על קהלת⁸ הוא מבסס גם על הפשט וגם על הדרש, בשים לב אל הפרשנות היהודית והלא יהודית, ואף אינו נמנע מלסמוך על דברי הזהר, מתוך מגמתו להסביר את קהלת כחידה רעיונית רצופה מתחילתה עד סופה. בהקדמה הוא כותב: "והנה אנכי הצעיר נתתי אל לבי לפרש את המגילה הזאת על דרך היותר נאות לפשוטו של מקרא ולהמשך הכתובים וחבורם, כי ראיתי שכל המפרשים שקדמוני ... לא מצאתי לאחד מהם פירוש מספיק לבאר המשך הכתובים על נכון, וכמעט כל פסוק ופסוק הוא לפי דרכיהם מאמר בודד, ודבר זה לא יתכן למחבר הדיוט ומכל שכן למלך החכם" וכו'.

פרשנים לא יהודים קדמונים סברו שהספר הוא וויכוח מסוג הידוע בימיהם — דיאטריבה⁹, שכמה אנשים השתתפו בה, ומעניין שגם פרשן מחכמי איטליה, ברוך בן ברוך¹⁰, חלק את ספר קהלת לשני קולות זה מול זה, של שואל ושל

6 תמש מגילות ... עם פירושים עתיקים, היוצאים לאור ... מאת יוסף בכה"ר דוד קאפח. ירושלים תשכ"ב, עמ' קסז.

7 תוהתקשה, מגילות, ורשה תרמ"ג.

8 ספר מגלת קהלת עם באור ... ברלין ... תק"ל עמ' א א 11. פירוש זה מבוסס בעיקרו על ראב"ע.

9 כן בספרות הפאטריסטית. הרדר ואייכהורן המשיכו והעבירו את הרעיון על המבנה של דושיה ר' O. Loretz: Qohelet, (1964), עמ' 32.

10 ברוך ן' ברוך, קהלת יעקב, וניצה שני"ח—שנ"ט, ביאר "ספר זה הוא דברי שני מוכיחים" (מתווכחים), קהלת וכן דוד.

משיב. מבנה זה פותר במידת מה גם את בעיית "הסתירות" שבספר. כנראה כבר הכיר ראב"ע תיאורייה זו והתנגד לה: "והוצרך אחד מן המפרשים לפרש מלת קהלת כמו "קהילת יעקב", ואמר כי תלמידיו חיברו הספר, וכל אחד כפי מחשבתו — וזה אינו נכון כלל, בעבור (שכתוב): "ויותר שהיה קהלת חכם — והנה הוא אדם אחר" וכו' (ז', ג). פרכתו של ראב"ע עדיין אינה מבטלת את האפשרות שאיש אחד חיבר את הספר בצורה של ויכוח. דו"שיח מדומה כזה הרי מצאנו בנבואת מלאכי¹¹. אף ראב"ע עצמו מפרש כמה מקומות כדעות של אחרים¹². שלפנינו ויכוח מסוג זה, היה מקובל אצל כמה מפרשנינו בימי הביניים, כפי שעולה מהקדמת ר' מנחם המאירי לספר משלי¹³ האומר: "אבל קהלת מוכיר דעת ההפכיים ... כידוע שרומז בקצת מקומות טענות המתנגדים עליו באמנות הפינות התורתיות" וכו', ודומה לזה בהקדמת ר"י עראמה.

בספרות החדשה על קהלת, החל מן המאה התשע עשרה, תופסת בעיית אחדות הספר ומבנהו מקום הגון, ורבו הדעות המחייבות והשוללות בנידון. קנובל (Knobel)¹⁴ רואה את ספר קהלת כיצירה אחידה שכמה נושאים מקשרים את כל חלקיו: "הכל הבל" — בזה הוא פותח (א', ב) ובזה הוא מסתיים (י"ב, ח); הכל תחת השמש קבוע כמו חוקות שמים וארץ — וכן יש חוקיות לחברת בני אדם מדור ודור; לכל אדם מקרה אחד; האדם צריך להכנע לגזרה האלוהית ולהשלים עמה. אמנם קנובל אינו מוצא בספר קומפוזיציה. מרחיק לכת ממנו היציג (Hitzig)¹⁵, המוצא בספר קהלת לא רק שרשרת של בירורי דעות, כי אם גם מבנה מדורג בשלושה חלקים, והוא; בפרקים א'—ד', טז — מוסר המחבר לקוראיו אוריינטציה; בפרקים ה'—ח' — הוא מוסר את התלבטויותיו ביחס לשמחה; בפרקים ט'—י"ב — כבר התגבר החכם קהלת על היסוסיו ומלמד את דיעותיו הצרופות. ליימדורפר (Leimdoerfer)¹⁶ מחלקו לארבעה חלקים: א'—ד'; ה'—ו', ח; ז' — ט — י"א, ו; י"א, ז — י"ב. קליינרט (Kleinert)¹⁷ מכיר אמנם בחוסר השיטתיות בסדר הפסוקים, ושבוהו אינו שונה מספר משלי ומן ספרות המשל המזרחית בכלל — ועם זה הוא מוצא הוכחות לאחדות הספר וגם לאופן מבנהו. לדעתו המבנה אינו תימאטי אלא אריתמטי, כי המספר אחד עשר שולט בו כמניין הפסוקים בפתחה לספר, א', א—יא. לפי זה מתחלק הספר לחמשה חלקים: א) א', א—יא (אחד עשר פסוקים); ב) א', יב — ב', כו (שלושים ושלושה פסוקים 3×11=); ג) ג'—ז' (תשעים ותשעה פסוקים, 9×11=); ד) ח'—ט' (שלושים

11 ר' בפירושי על חגי זכריה, מלאכי מהד"ב ירושלים ה' תשכ"ח עמ' 130.

12 טוב (ד', ו) — דברי הכסיל; כי מי (ט', ד) — מחשבת בני האדם; לך אכול (ט', ז) — דבור לב בני אדם; (ט', ח) — דבור לב האדם, כאילו מדבר עם נפשו; כי אין מעשה (ט', י) — דבריהם (בפירושו על ז', ג).

13 נספח אל משלי דף ב' עמ' ב. מקראות גדולות הוצ' פרדס, תשי"ד.

14 A. Knobel, Com. ueber d. Buch Kohelet, Leipzig 1836, p. 14—15

15 F. Hitzig, Der Prediger, Leipzig 1847, p. 125 ff.

16 D. Leimdoerfer, Der Prediger Salom. Hamburg 1882

17 P. Kleinert, Der Prediger Salomo. Berlin 1864, p. 22—23

[4]

מרדכי זר-כבוד

ושלושה פסוקים, 11x3) 18; ה) י"ב—י"ב, יב (ארבעים וארבעה פסוקים, 11x4); נוספו עליהם שני פסוקי החתימה: י"ב, יג—יד, בסך הכל: מאתיים עשרים ושניים פסוקים, 20x11). אך מסופקני, אם מתוך גישה ספרותית ניתן להסכים לקומ-בינציה זאת, היאה לדורשי נוטריקון וגימטריאות יותר מאשר לחוקרי הצורה האסתטית על יסוד תוכני-הגיוני.

בראש השוללים מבנה מתוכנן יש לראות את הרדר (Herder)¹⁹, הדוחה את הרעיון הזה לחלוטין, וסובר-שחוסר-השיטתיות שבספר הוא בולט, ואין להסבירו אלא בזה שהוא נכתב בזמנים שונים וגם במצבים שונים של מחברו.

בעקבותיו הלך דיליטש (Delitzsch)²⁰, האומר שהספר כולה, לרבות הפתיחה והחתימה, יצא אמנם מתחת ידו של מחבר אחד, ואף-על-פי-כן הוא חסר השתלשלות מודרגת של הרעיונות, ואפילו סידור העניינים הדומים אין בו. קשר הרעיונות, במידה שנמצא, הוא על פי רוב מקרי, וחיצוני. אמנם הפרשה הראשונה (א', יב—ב', כו) היא וידויים רצופים של קהלת, אבל מן פרק ג' ואילך משתלט הסגנון האפוריסטי. דיליטש מדגיש שכל הנסיונות למצוא בספר התפתחות גינטית ולראות בו מבנה אורגאני — נתכדו בעבר ויתכדו בעתיד. יש חוקרים הנוטים להסביר את המגרעות שזכרונו בזה, שהמחבר לא נתכוון כלל ליצור ספר אלא לכתוב מעין יומן²¹ — ומכאן מסתברות הקפיצות והסתירות המצויות בו. לפי זה לפנינו ערימה של חומר גולמי, שנרשם באופן מקרי ולא זכה לעריכה כלל.

מעתה ננסה לבדוק מחדש את הבעייה מקצה השני, כלומר: אם נערך הספר לפי עקרונות מסוימים, כדי להסיק מזה, אם נבנה מלכתחילה על פי תכנית או לא. לשם כך נבחון את הפרשיות לפסקאותיהן, ונראה אם יש קשר ביניהן ואם יש קשר גם בין פרשה לחברתה, ואם כן — מה אופיים של קשרים אלה.

יש להקדים שפרשיות אלה אינן זהות עם הפרקים²² בספרים הנדפסים; על כך כבר עמד רמבמ"ן בהקדמתו לספר קהלת⁸ וזה לשונו: "והנה הקורא בפירושי יראה שלא נתתי את לבי אל חלוקת הפרשיות (ר"ל הפרקים, או "הקאפיטולי" בדפוסים הראשונים), ובדבר הזה הלכתי בעקבות המפרשים הראשונים שרובם לא חשו אל הפסק הפרשיות, כי אין הסימנים הללו מקובלים באומה ... כי אם רשות לכל מפרש להעמיד את הציונים ההם כפי דרכו בביאור העניין".

הבירורים הבאים מתייחסים לחלוקת הפרשיות דלהלן: א) א'—יא; ב) א', יב — ב', כו; ג) ג', א—כב; ד) ד', א—טז; ה) ד', יז — ה', ז; ו) ה', ח — ו', ט; ז) ו', י — ז', יב; ח) ז', יג — ח', יז; ט) ט', א—יח; י) י', א—כ; יא) י"א, א—ו; יב) י"א, ז — י"ב, ז; יג) י"ב, ח—יד.

ב פר ש ה א', בפסקה הראשונה (ב—ג) שהיא הפתיחה לספר, מובע הנושא

18 לצורך זה הוא מעביר את שני הפסוקים האחרונים מפרק ט' לפרק י'.

J. G. Herder, Werke, 1829, Tom. 13, p. 148 19

F. Delitzsch, Hohes Lied u. Kohelet, Leipzig 1875, p. 195 20

O. Eisfeldt, Einleitung i.d. AT³, Tuebingen 1964, p. 669 21

22 החלוקה לפרקים נתקבלה מן הולגטה במאה הארבע עשרה. ר' O. Eisfeldt, p. 933

המרכזי החוזר בכל חלקי הספר: אין יתרון לעמלו של האדם, כי הכל הבל, כל מעשיו חולפים ועוברים; כמוהם כעושיהם נשכחים במירוץ הזמנים. המלים: הבל, יתרון לאדם, עמל, תחת השמש — הם המוטיבים הנשנים בספר. פסקה ב' (ד—ז) היא דוגמה למחזוריות המתמדת בעולמנו, בדורות האדם כמו בגורמים שבטבע, הגלויים וידועים לכל; מהלך השמש, תנועות הרוח וזרימת הנחלים — כולם הולכים שבים וכאים. המאפיינים את הפסקה הם הפעלים: הלך (שש פעמים) בוא; שוב (כל אחד פעמיים). הפסקה השלישית (ח—ט) היא הסיכום: כיוון שמחזוריות זו מתגלית בפרטים לאין ספור, הרי המסקנה היא: "מה שהיה הוא שיהיה, ומה שנעשה הוא שיעשה — ואין כל חדש תחת השמש". פסקה ד' (י—יא) מסבירה את הרעיון שאין כל חדש, אפילו כשהוא נראה חדש.

פרשה זו היא אפוא חטיבה שלמה, בגלל הרציפות הרעיונית שבה וגם בשל המרכיב הסימנטי הבולט בפסקה ב'; היא משמשת מפתח לגופו של הספר מבחינת תוכנו וגם דוגמא לדרכי החיבור של חלקיו.

הפרשה שלאחריה (א', יב — ב', כו) באה להמחיש את המשפט "הכל הבל", כולה מנוסחת בלשון אני. כאן סוקר קוהלת את נסיונותיו, המאשרים את הכלל "הכל הבל". מבחינה סימנטית²³ נשנות המלים הבל (שמונה פעמים) עמל (שתיים עשרה פעם), נוסף לגרעין "חכמה", החוזר עשרים פעם. מבחינת תוכנה יש בפרשה השתלשלות הרעיונות: בטחונו בחכמה ואכזבתו (א', יב—יח), פנייתו לתענוגות (י"ז ומעשי סכלות) ומפח נפשו מהם (ב', א—ג), סכום מעשיו ועמלו (ב', ד—י), הרתוריו על החכמה ותועלתה (ב', יב—טז), מיעוט ערכו של העמל (ב', יח—כג) והמסקנה שאליה הגיע (ב', כד—כו).

הרי שגם פרשה ב' מהווה חטיבה אורגנית מבחינה הגיונית וגם מבחינה צורנית, על ידי השימוש במלות מפתח, המקשרות את חוליותיה והמחברות אותה עם הפרשה הקודמת.

פרשה ג' (ג', א—כב) במבט ראשון לא ניכר הקשר בינה לבין הקודמות לה, מפני שהיא פותחת במחרוזת של ניגודים, מסוג "אשר איזן"²⁴, המסוגרת בין משפטי הפתיחה (א) והחתימה (ט); אולם דווקא שני משפטים אלה הם המקשרים את הפרשיות. הביטוי "תחת השמים" (ג', א) מתברת אל הפסוק א', יג: "ונתתי לבי לדרוש וכו'. על כל אשר נעשה תחת השמים", והפסוק הסוגר, "מה יתרון העושה באשר הוא עמל" (ט) מחזירנו אל אותו הנושא בפתיחת הספר (א', ג): "מה יתרון לאדם בכל עמלו וכו'", הנשנה שם "ואין יתרון תחת השמש" (ב', יא). המשפט: "מה שהיה כבר — הוא, ואשר להיות — כבר היה" (ג', טו), הוא מובאה כמעט באותו נוסח, הנמצא בפרשת הפתיחה (א', ט).

תוכן המחרוזת הוא, שאדם נתון במסגרת של עתים קבועות, מספר ימי חייו, והקובע הוא אלוהים. זוהי משמעות השאלה החותמת את המחרוזת: "מה יתרון

23 מבחינה זו אין הבדל בין שם לפעל. הבל — א', יד; ב', א; יא, טו, יז, כא, כג, כו.

עמל — ב', י; יא, יח, יט, כ, כא.

חכמה — א', יג, טו, יז; יח; ב', ג, ט, יג, יד, טו, טז, יט, כא, כב, כד, כו.

24 ר' מאמרי על משמעות הפעלים און, חקר, תקן, בספר ש. ייבין, עמ' 206, ירושלים (1970).

[6]

מרדכי זר-כבוד

העושה באשר הוא עמל? אחרי אשר "את הכל עשה יפה בעתו" — אלוהים. מכאן ואילך מתמשך הנושא "אלוהים-אדם" וחזרות המלים: אדם, אלוהים, (כל אחת שמונה פעמים); עשה (תשע פעמים)²⁵. חיקורו של קוהלת מתחיל במלה "העושה" (ט) ומסתיים: "האדם במעשיו" (כב).

מבחינת תוכנה ניתנת פרשה זו להתחלק לשלושה עניינים: מעשי אלוהים — העתים (א—ח) אלוהים ואדם, (ט—יז); אדם ובהמה, (יח—כב). נמצא שפרשה זו היא אחידה בהשתלשלות הרעיונות ומשולשת במבנה.

פרשה ד' (ד', א—טז) פותחת בנושא "העשוקים אשר נעשים תחת השמש" ובכך היא מתקשרת לנושא זה בפרשה הקודמת: "העוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע" (ג', טז). הפסקאות הבאות (ד—ו, ז—ח) מדברות במקור העשק — הקנאה והתאוה לעושר. בפסקה ד—ו משובצים שני פתגמים מנוגדים בהערכת כשרון המעשה והעמל. טכניקה זו של הסמכת ניגודים ושיבוץ בחיקור העניין, שכיח בספרות החכמה ומצויה גם בספר קוהלת²⁶. הפסקה השניה (ז—ח) היא לעג לכילי הבודד, העמל ללא טעם. כאן מופיע המוטיב המספרי "אחד — שני" (חמש ושש פעמים) והוא מקשר את הפסוקים ח—יב; המלה עמל — נשנית שש פעמים בפסוקים ד—ט. הקטע יג—טו בנוי על חזרה משולשת של המלים ילד, מלך והוא מעין נספח לפתגם "החוט המשולש" שקדם לו²⁷, אם אמנם מבחינת התוכן — זיקתו לקודם רופפת.

פרשה ה' (ד', יז; ה', ז) מתחילה במלה "שמר" (ד', יז) ובסופה "גגה שמר" (ה', ז) ועל ידי קשר סימנטי הוא כלובה בפרשה הקודמת במלה "להזהר" (ד', יג). כולה מלוכדת בנושא "את האלוהים ירא". המלה אלוהים נזכרת בה שש פעמים, ויש בה שש אזהרות שכל אחת מתחילה במלה "אל" ²⁸ בהתאם למוטיב "להזהר".

פרשה ו' (ה', ח — ו', ט) נושאה העיקרי הוא: יתרון העובד בשדה על אוהב כסף וכונס נכסים; אפילו אם העובד הוא רש — אושרו גדול משל העשיר, הטרוד יומם ולילה, תוך חיקורו הוא חוזר על הרעיון, שטוב לאדם שיהנה מחלקו אשר נתן לו האלוהים, ומדגיש שגם היכולת ליהנות היא מתת אלוהים, כפי שהובע כבר קודם (ב', כד; ג', יב—יג). המשך הפסוקים ו', א—ו הן שתי דוגמאות המבליטות מקרים שליליים, טיפוסיים שלא חוננו ביכולת זאת. מבחינה הגיונית יש בפרשה השתלשלות רעיונית. גם הפתגמים ה', ט—י; ו', ז—ט משתבצים

25 אדם — י', יא, יג, יח, יט, כא, כב.

אלוהים — י', יא, יג, יד, טו, יז, יח.

עשה — ט, יא, יא, יב, יד, יז, כב.

26 ר' מאמרי: הסתירות בספר קוהלת בספר ברסלבי, ירושלים תשל"ג, עמ' 181.

27 אחד — ח, ט, י, יא, יב.

שנים — ח, ט, י, יא, יב, טו.

עמל — ד, ה, ת, ת, ט.

ילד — יג, יד, טו.

מלך — יג, יד, יז.

28 אלוהים — ד', יז; ה', א, א, ג, ה, ו.

אל — ה', א, א, ג, ה, ה, ז.

יפה בהמשך החיקור. מבחינה לשונית — המלים המקשרות את הפרשה הן: עשר (ארבע פעמים), עמל (שש פעמים) אלוהים (שש פעמים) ²⁹ הניגודים רש — עשר; רש בקודמת (ה', ז) עשר (אוהב כסף) בראש פרשה זו. בפסוקים ו', ג—ט צץ גרעין סימנטי חדש — המלה "טוב" ³⁰ והוא מקשרה עם הפרשה הבאה.

פרשה ז' (ו', י — ז', יב) היא ילקוט של דברי חכמה ועצות המתייחסות לנושא: מה טוב לאדם בחיים (ו', ב). המלה טוב היא הטבעת המאחזת את החוליות השונות לפי תוכנו, ונשנית שלש עשרה פעמים, מלבד המלים; אדם (שש פעמים); לב (חמש פעמים); חכם (שבע פעמים) ³¹.

בניגוד לפרשיות שקדמו — כאן החיקור הוא מעט וקצר והוא פותח במילית כי ³², בולטת פה הטכניקה של השרשור, המצויה גם בחלקים מספר משלי ³³.

פרשה ח' (ז', יג — ח', יז) מתחילה במשפטים "ראה את מעשה האלוהים... שלא ימצא האדם" וכו' (ז', יג—יד) ומסתיימת בפסוק: "וראיתי את כל מעשה האלוהים, כי לא יוכל האדם למצוא" וכו'. פרשה זו מחוברת אל הקודמת על ידי המלים: טובה (יא, יד), חכם (ארבע פעמים), חכמה (ארבע פעמים) — ובקודמת: חכם (שש פעמים), חכמה (חמש פעמים). הבעייה המרכזית הנדונה כאן היא: צדיק (וחכם) רוע לו — ורשע (רע) וטוב לו. קוהלת מודה שאין ביכולתו של אדם לבוא עד תכליתה. הקביעה: "לא יוכל למצא" מסיימת את הפרשה. אגב זה הוא מראה על מגבלות האדם: של הצדיק, של החכם וגם של השליט. המוטיבים: מצא (אחת עשרה פעם), אדם (תשע פעמים), חכם (עשר פעמים), צדיק (חמש פעמים), רשע (שבע פעמים), רע (שבע פעמים) — מהווים את השתי במסכת ³⁴. משובצים בפרשה פתגמים של בניגוד כמו, ז', טז — כנגד ז', יז; ח', ב—ג (כנראה ציטטה מדברי החכם המצרי אני) — ותשובתה בפסוק ח'.

פרשה ט' (ט', א—יא) תחילתה נקשרת לרעיון שבסוף הקודמת "לדעת —

29 עשר — ה', יא, יב, יג; ו', ב.

עמל — ה', יד, טו, יז, יח; ו', ז.

אלוהים — ה', יז, יח, יח, יט; ו', ב, ב.

30 ו', ג, ג, ז.

31 טוב — ו', יב; ז', א, א, ב, ג, ג, ה, ה, ה, י, יא, יד, יד.

אדם — ו', י, יא, יב, יב; ז', ב, יד.

לב — ז', ב, ג, ד, ה, ה.

חכם — ז', ד, ה, ה, י, יא, יב, יב.

32 ו', יא, יב; ז', ג, ה, ז, ט, י, יד.

33 לדוגמה. פסוק ז', ב, המדבר בבית אבל, מסתיים בחוליה (מסוג החיקור) "והחי יתן אל לבו"; הפסוק הבא אחריו שנושאו הבעס חותם בחרוז: "כי ברוע פנים ייטב לב"; הבא אחריו מתחיל: לב חכמים וכו' ולב כסילים וכו'; הבא אחריו-למלים "חכמים — כסילים".

34 מצא — ז', כד, כו, כז, כח, כח, כח, כט.

אדם — ז', כט; ח', א, ה, ט, ט, יא, טו, יז, יז.

צדיק — ז', טו, טז, כ; ח', יד, יד.

רשע — ז', טו, יז, כה; ח', ה, י, יד, יד.

רע — ח', ג, ה, ה, ט, יא, יא, יב.

[8]

מרדכי זר-כבוד

לא יוכל" (ח', יח) בהדגשה: אין יודע האדם (ט', א, יב); הנושא המשני הוא ה"מקרה" — שפירושו בספר קהלת: המות³⁴. הפסקה יג—יח, היא באה להמחיש את מה שאמר בפסוק יא. המלה "חיים" נשנית שש פעמים והענין מות שבע פעמים³⁵. בכל הפרשה יש השתלשלות הרעיונות. גוון מיוחד יש לפרשה זו בגלל אגודת שבע החמישיות שבה; צדיקים, חכמים, עבדים, אהבה, שנאה (פסוק א); חמשה ניגודים: צדיק — רשע, טהור — טמא, זוכה — אינו זוכה, טוב — חוטא, נשבע — שבועה ירא, (פסוק ב). חמש ידיעות על המתים: נשכח זכרם, גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם — כבר אבדה. וחלק אין להם וכו' (ה—ו). חמש עצות לחיים: אכל בשמחה לחמך, ושתה בלב טוב יינך, בכל עת יהיו בגדיך לבנים, ושמן על ראשך אל יחסר, ראה חיים עם אשה וכו' (ז—ט). חמשה טיפוסים: קלים, גבורים, חכמים, נבונים, יודעים (יא). חמשה פרטים במעשה אחד: עיר קטנה, מלך גדול, מצודים גדולים, איש מסכן, אדם לא זכר וכו' (יד—טו). חמש מסקנות: טובה חכמה מגבורה, חכמת המסכן בזויה, דברי חכמים בנחת נשמעים, טובה חכמה מכלי קרב, וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (טז—יח).

פרשה י' (י', א—כ) היא ילקוט של אמרי חכמה. היא פותחת בהדגמה למשפט המסיים של קודמתה: וחוטא אחד וכו' וממשיכה במשל "זכוב ימות"³⁶ וכו' שכוונתו למשקלו של מעט סכלות. הנושא המרכזי בפרשה הוא כסיל — סבל, הגמצא תשע פעמים³⁷, מסתבר שגם הפתגמים ח—ט, מסוג "אשר און" — מתייחסים למעשי הכסיל שאינו יודע להזהר. נספח לפרשה קטע על "מלך נער" כלומר: פתי בחברת שרים שכלים ועצלים, זוללים ומתהוללים, שהוא הדגמה למה שנאמר בפסוק ו: "נתן הסכל במרומים".

פרשה י"א (י"א, א—ו) כולה מקשה אחת; עצות טובות לעובד האדמה, שהוא הטפוס של האדם האידיאלי לפי קהלת (השווה ה', ח—יא), והוא מעודדו לפעולה מתוך זריזות וחריצות. עובד האדמה חרוץ הוא הניגוד לעצלים הזוללים שבסוף הפרשה הקודמת; שם מלך מושל בכסילים — וכאן מלך לשדה נעבד. פרשה י"ב (י"א, ז—יב, ז) גם היא קשורה לשלפניה בקשר של ניגוד; שם הצמד "בקר — ערב" (י"א, ו) וכאן הניגוד "אור — חשך", המסמלים: שמחה — אבל, בחרות — זקנה, הנושא של הפרשה הזאת. חלקה הראשון (י"א, ז — י"ב, א) מדבר בתקופת הפריחה — בחלקה השני (ב—ז) מתוארת בסגנון אליגורי תקופת הכמישה, המסתיימת בפירוק השותפות שבין יסוד העפר לבין הרוח האלוהית שבאדם שנברא בצלם אלוהים, החוזרת למקומה.

34 עיי רשי' ביד, ג' יט; ט' ב.

35 חיים — ט', ג, ד, ט, ט.

מקרה — ב, ג, יא.

מות — ג, ד, ה, ה.

36 קריאה זו בלשון יחיד עולה מן התרגום "כדובבא" וכן מדברי בן עזאי: זכוב אחד שמת וכ' (ירושלמי קידושין פ"א ה"י ובשנוי מועט בקהלת רבה).

37 סכל — א, ג, ו, יג, יד.

כסיל — ב, יג, טו.

פרשה י"ג (י"ג, ח—יד), חתימת הספר, היא מעין סכום ותמצית הספר. פסוק ח חוזר על הנושא "הבל הבלים" שבראשו (א', ב). המשפט "את האלהים ירא" הוא חזרה על הנושא הנדון בפרשה "כי זה כל האדם" — הוא תשובה לשאלת היסוד שבספר ומוצא חיקורו: "אי זה טוב לבני האדם" (ב', ג) — סופו של הספר נעוץ בתחילתו.

סקירה זו דייה להראות שאין ספר קהלת גל של משפטים מגובבים ללא קשר וללא סידור ועריכה, אלא שיש פה מערכת רעיונות שהם מיוחדים לכל פרשה. הפרשיות מצטרפות זו לזו על ידי עניין משותף או על יסוד סימנטי-לשוני, או על ידי שני מרכיבים אלה יחד. הוא הדין ביחס שבין חלקי הפרשה — הפסקאות וחוליותיהן. יש שהקשר הוא סמוי מן העין בקריאה מרופרת, המבקשת למצוא קשרים פשוטים וברורים בסגנון של כתיבה רציונלית מן המאה התשע עשרה; אבל אין זה מתכונת ספרות החכמה, לא הישראלית ואף לא הנכרית הקדומה כמו שקבע חוקר הספרות המצרית הקדומה ארמן (Erman)³⁸ שהדגיש, כי קובצי החכמה המצריים כתובים אמרי חכמה זה ליד זה, בלי קשר תוכני ורעיוני, וזה לשונו: "אופייני לשירה זו הוא שאין לה סדר, ואין עניין אחד מרוכז במקום אחד. האילתור מונחה על ידי מלה משותפת, המצרפת עניין לעניין — הקשר הוא אסוציאטיבי". לכן, ספר קהלת אינו יומן, כפי שניסה דיליטש להסביר את היעדר הקומפוזיציה ממנו, כי דווקא החלק הרצוף, הביאוגרפי (פרשה ב'), הוא החורג ממסגרת גוף הספר, ומשמש לה רק הקדמה בנוסח של סיפור מסגרת: גם הלשון "ראיתי" אינו ראיה להתאוצות ממשית בתולדות חייו³⁹ — ומאידך, אין כאן חיבור שמבנהו תוכני מראש, אבל חיבור זה הוא מסוג "מגילת סתרים" שרשמו חכמים לעצמם, כדי לשמש להם כשהורו תורתם וחכמתם בעל פה. כך מובנים דברי חז"ל שאמרו: משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו (כלומר: ברשות יחידיים) ... עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותן⁴⁰.

38. A. Erman, Die Literatur d. alten Aegypten, Leipzig 1923, p. 13

39. ... ראה: קוהלת ד', בפירושו, L.Hertzfeld, Braunschweig 1838

ורבים קבלו דעה זו, ראה: O. Loretz, Qohelet, Freiburg i/B 1964, p. 166

40. אבות דר' נתן פרק א' כלומר, שהספר היה ברשותם של חכמים יחידיים ולא נתפרסם בצבור. עיין מחקרו של ר' מאיר איש שלום על משמעות הפעל "גנו" בלשון חז"ל, "הגרן" של הורודצקי שנה ד.